

‘Kapitalisme is net als communisme gebaseerd op een utopie’

Filosoof en theoloog Hans Achterhuis

Hij behoort tot ‘de twaalf grootste denkers van Nederland’. Hans Achterhuis (1942) heeft een indrukwekkend oeuvre op zijn naam staan met boeken als ‘Camus, de moed om mens te zijn’, ‘De markt van welzijn en geluk’, ‘Het rijk van de schaarste’ en ‘Met alle geweld’ waarvoor hij in 2008 werd onderscheiden met de Socrates Wisselbeker voor het beste filosofieboek van het jaar. De kredietcrisis is de aanleiding van zijn nieuwste boek ‘De utopie van de vrije markt’ waarin hij de in Nederland tamelijk onbekende Russisch-Amerikaanse denker Ayn Rand en haar stroming van het Objectivisme behandelt.

Hans Achterhuis is net terug van een weekend kamperen met de kinderen en kleinkinderen. De rugzakken en wandelschoenen staan nog in de gang. “Lekker even helemaal in de natuur, weg van de drukte van de stad.” In 2007 ging de hoogleraar Wijsbegeerte aan de Universiteit Twente met emeritaat. Maar voor een leven achter de geraniums is hij niet geschikt. Hans Achterhuis staat nog altijd middenin de actualiteit en mengt zich nog volop in het maatschappelijk debat. “Ik vind het prettig om dicht tegen de hartenklop van de samenleving aan te werken. Ik ben geen wetenschapper die vanaf een ivoren toren zijn mening verkondigt. Ik sta graag middenin de samenleving.”

Nadat hij in 2008 zijn magnum opus ‘Met alle geweld’ afleverde – een filosofische zoektocht naar de wortels van geweld – overwoog Achterhuis wel even om zijn pen neer te leggen. Maar hij kan het schrijven niet laten. “Ik vind het leuk om me in een onderwerp te verdiepen, het van alle kanten te belichten en er dan over te schrijven. Zolang ik helder van geest ben, blijf ik dat doen.”

Toen hij door zijn uitgever Lemniscaat werd gevraagd om zijn filosofische licht te laten schijnen op de kredietcrisis, was hij onmiddellijk enthousiast. “Ik wilde graag vanuit een historisch onderzoek naar de opkomst van de markt laten zien dat het kapitalisme net als het communisme is gebaseerd op een utopie. Veel mensen denken dat de vrije markt een objectief proces is dat niemand heeft bedacht en uitgevoerd. Niemand lijkt verantwoordelijk te zijn voor de ideologie en de utopie erachter. Er zou geen ‘kapitalistisch manifest’ bestaan.” Niets is minder waar, blijkt na lezing van het nieuwste boek van Achterhuis: ‘De utopie van de vrije markt’. Het werd tijdens de week van de filosofie in april dit jaar gepresenteerd met een forumdiscussie over bonussen, banken en de crisis.

Ayn Rand

Achterhuis laat in ‘De utopie van de vrije markt’ zien dat er wel degelijk een kapitalistisch manifest bestaat. “Dat is de fascinerende roman ‘Atlas Shrugged’. In 1957 geschreven door een in Amerika zeer invloedrijke filosofe van wie wij in Europa de naam nauwelijks kennen: Ayn Rand.”

Ayn Rand (1905 – 1982) was een Russisch-Amerikaanse denker die een heel eigen filosofie ontwierp, het Objectivisme. Eigenbelang, *selfishness*, is het centrale concept van deze neoliberale stroming. “Rand geloofde in een objectief kenbare werkelijkheid die met de menselijke rede te vatten is, waarbij het volgen van eigen belangen geen subjectieve keuze is, maar objectief gezien de meest redelijke optie. Haar pretentie was om met het Objectivisme een volledig en volwaardig nieuw filosofisch systeem te bieden.” Rand stelt dat de ethische traditie, die ervan uitgaat dat eigenbelang een kwaad is en altruïsme een deugd, er naast zit. “Volgens haar is het precies andersom. Daarom wil Rand radicaal met de traditie breken. De mens moet in het Objectivisme weer leren dat hij altijd moet handelen ‘met het oog op zijn rationele eigenbelang’.”

‘Ik vind het prettig om dicht tegen de hartenklop van de samenleving aan te werken’

Haar roman 'Atlas Shrugged', wat zoveel betekent als 'Atlas geeft er de brui aan', geldt in de Verenigde Staten na de Bijbel als het belangrijkste boek van de afgelopen eeuw. "Het is nog steeds op elke luchthaven in de VS te koop en een cultboek voor economiestudenten. Het gaat over een elite van neoliberale utopisten die de bestaande samenleving volledig kapotmaken, waarna ze de nieuwe wereld van het ultrakapitalisme op kunnen bouwen."

Met dit boek leverde Ayn Rand de blauwdruk voor Milton Friedman en zijn 'Chicago Boys', die in het Chili van Pinochet gebruik hebben gemaakt van de militaire coup om hun neoliberale utopie versneld in te kunnen voeren. "Chili was

'In de Europese geschiedenis staat gemeenschappelijkheid centraal, Amerika is gefundeerd op het individualisme. Daarom is er ook zoveel weerstand tegen het invoeren van een zorgverzekering'

destijds het lichtende voorbeeld voor alle kapitalistische landen. De neoliberale denker Friedrich Hayek die het Chileense experiment zeer bewonderde, spoorde andere landen aan om dit voorbeeld te volgen. Hij schreef onder andere aan Margaret Thatcher een brief dat ze een beetje op moest schieten met haar hervormingen omdat de ontwikkelingen in Engeland niet snel genoeg gingen naar zijn smaak. De *Iron Lady* schreef terug dat 'Engeland nu eenmaal een oude democratie was waar het allemaal langzamer ging'. Ik was geschokt toen ik dat las."

Alan Greenspan

Ayn Rand was bovendien de ideologische inspirator van niemand minder dan Alan Greenspan, tot 2006 de president van de Amerikaanse Federal Reserve Bank (FED), waarvan de monetaire politiek in onze geglobaliseerde wereld letterlijk ieder mens raakt, zoals de kredietcrisis laat zien." Deze crisis vormt voor Achterhuis de beslissende aanleiding om de neoliberale utopie, met al haar verleidelijke én verwoestende kanten, diepgaand te onderzoeken. "Meer dan tien jaar lang is mij de vraag gesteld of er naast de door mij behandelde technische en sociale utopie ook een kapitalistische utopie bestaat. Mijn korte antwoord hierop bestond altijd uit een verwijzing naar Ayn Rand, die ik in mijn boek 'De erfenis van de utopie' uit 1998 even de revue liet passeren. Verder dan die verwijzing naar haar werk, kwam ik niet. Het ultrakapitalistische mensbeeld van Ayn Rand wees ik in het verleden instinctief zo sterk af dat ik aan een serieuze bestudering van het neoliberalisme als utopie niet toekwam." Achteraf erkent Achterhuis dat hij daarmee niet voldeed aan het adagium van Spinoza, dat hij voor zichzelf als filosoof graag stelt. "Het gaat er Spinoza om de menselijke en maatschappelijke verhoudingen zonder vooringenomenheid te bestuderen. Zich er niet over op te winden of te bespotten alleen maar te begrijpen. Welnu, als we willen begrijpen hoe bepaalde utopische beelden, ook na de kredietcrisis en de verkiezingsoverwinning van Obama, niet alleen de Verenigde Staten maar ook de rest van de wereld nog steeds in hun greep houden, dan is het noodzakelijk dat we de utopie van Ayn Rand bestuderen."

Pittige tante

En dus zette Achterhuis zijn tanden in Rand. En ook al vindt hij haar ultrakapitalistische wereldbeeld nog steeds veel te ver gaan, toch kreeg hij een zekere sympathie voor haar visie op de wereld. "Het was een pittige tante, met een broche van een dollarteken op de revers van haar mantelpakje en een sigaret in haar mondhoek. Ze werd geboren in Sint Petersburg en maakte als puber de revolutie mee. Ze was een slimme vrouw, maar ze kon door het communisme haar intellectuele vleugels niet uitslaan. Op een bezoekersvisum wist ze de Sovjet-Unie te ontvluchten. Ze vestigde zich in New York, hoofdstad van het kapitalisme. Alles wat enigszins riekt naar socialisme wees ze daarna resoluut van de hand."

Dat Rand in Amerika zo groot is geworden, maar in Europa nauwelijks voet aan wal heeft gekregen, hangt volgens Achterhuis samen met de ontstaansgeschiedenis. "In de Europese geschiedenis staat gemeenschappelijkheid centraal, Amerika is gefundeerd op het individualisme. Daarom is er ook zoveel weerstand tegen het invoeren van een zorgverzekering. Zo'n collectieve verzekering gaat uit van gemeenschappelijkheid, het delen van de kosten. Dat druist recht tegen het gevoel in dat iedereen voor zichzelf verantwoordelijk is. De tegenstanders zien het als overheidsbemoeienis, eigenlijk al bijna als een soort communisme. Het bijzondere is dat de tegenstanders van de invoering van een collectieve zorgverzekering helemaal niet alleen maar welgestelde mensen zijn. Ook arme patiënten, die hun behandelingen niet kunnen betalen, zijn fel gekant tegen de verzekering. Hun liberale trots is blijkbaar groter dan hun behoefte aan goede en toegankelijke gezondheidszorg."

Blind voor feiten

Dat een utopisch geloof letterlijk blind kan maken voor harde feiten, blijkt volgens Achterhuis ook uit de diepe overtuiging waarmee Alan Greenspan alle economische gegevens die op een kredietcrisis wezen, bewust negeerde. "Toen ik de foto zag van Greenspan die in oktober 2008 voor een commissie van het Amerikaanse Congres getuigde en zijn korte verklaring las, werd mij de utopische inspiratie van zijn financiële politiek volstrekt duidelijk. 'De meeste van ons, en ik in het bijzonder, zijn geschokt en kunnen het nog steeds niet geloven', zo zei Greenspan. Er moest 'een fout zitten in de overtuiging dat de vrije markt zichzelf beter kan reguleren dan enig overheidstoezicht zou doen'. Zijn ontsteltenis klonk oprecht. Het was voor Greenspan uiterst pijnlijk om een theorie die hij veertig jaar had aangehangen, vaarwel te moeten zeggen." Hans Achterhuis pleit met zijn boek niet voor het afschaffen van het kapitalisme. "De vrije markt blijft een mooi mechanisme als je het maar beperkt tot geproduceerde goederen. Voor bijvoorbeeld het milieu werkt het niet en ook de arbeidsmarkt kun je beter niet helemaal aan de vrije markt overlaten." Zijn grote voorbeeld is Scandinavië. "Die landen doen het nu tijdens de crisis beter dan de landen waar het neo liberalisme hoogtij viert. Herverdeling hoeft de economie geen kwaad te doen."

Keerzijde vooruitgang

Het oeuvre van Achterhuis kenmerkt zich door de verbinding van filosofie met actuele maatschappelijke vraagstukken rond bijvoorbeeld ontwikkelingshulp, welzijnswerk, gezondheidszorg en de milieuproblematiek. Begrippen als arbeid, schaarste, utopie, techniek of geweld, die een belangrijke rol spelen in het begrijpen en ervaren van actuele problemen, worden door Achterhuis aan een kritisch onderzoek onderworpen. "Die manier van werken omschrijf ik ook wel eens als een actualiteitsanalyse." Achterhuis studeerde theologie en filosofie in Utrecht en Straatsburg. Hij promoveerde met een proefschrift over Albert Camus. Nog steeds een inspiratiebron voor hem. In

zijn kast staan veel boeken over Camus. Ook is hij beïnvloed door de politiek analiste Hannah Arendt. Een zwart wit foto van haar staat ook in zijn kast. "Een heel bijzondere dame."

Lange tijd combineerde Achterhuis zijn wetenschappelijke werk met functies bij maatschappelijke organisaties als het Werelddiaconaat en het Nederlands Centrum voor Buitenlanders.

Als docent sociale filosofie was hij verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij onder andere onderwijs gaf aan de afdeling Andragologie. "In die tijd een zeer links bolwerk waar vrijwel iedereen lid was van de CPN. Ik had zeker affiniteit met het socialisme, maar het communisme ging me te ver. Ik hoorde bij het Werelddiaconaat alle vreselijke verhalen over wat er echt in het Oostblok gaande was."

Als emeritus hoogleraar kan hij terugkijken op een glanzende carrière. Toch blijft hij zeer bescheiden. "Ik moest laatst voor een programma van de Ikon een brief aan mijn 'twintigjarige ik' schrijven. Toen ik mijn loopbaan overdacht, kwam ik tot de conclusie dat ik eigenlijk nooit dingen heb gepland. Ik heb de interessante dingen die op mijn pad kwamen wel altijd met beide handen aangegrepen. Maar het was voor een groot deel toeval." 🎓

Hans Achterhuis (1942) is emeritus hoogleraar Wijsbegeerte aan de Universiteit Twente. Hij is bekend als publieke intellectueel die zich regelmatig mengt in maatschappelijke discussies. De nadruk in zijn werk ligt op de sociale filosofie, waarbij hij zich heeft gericht op thema's als ontwikkelingshulp, welzijnswerk, schaarste en technologie. Eind 2008 verscheen van zijn hand het boek 'Met alle geweld'. En in het voorjaar van 2010 het boek 'De utopie van de vrije markt'. Achterhuis studeerde theologie en filosofie in Utrecht en Straatsburg. Hij promoveerde met een proefschrift over Albert Camus. Lange tijd combineerde Achterhuis zijn wetenschappelijke werk met functies bij maatschappelijke organisaties (Werelddiaconaat, Nederlands Centrum voor Buitenlanders). Als docent sociale filosofie was hij verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, onder andere bij de afdeling Andragologie. In 1988 werd Achterhuis bijzonder hoogleraar milieufilosofie aan de Universiteit van Wageningen. Van 1990 tot zijn emeritaat in 2007 bekleedde hij de leerstoel Wijsbegeerte aan de Universiteit Twente.

Het oeuvre van Achterhuis kenmerkt zich door de verbinding van filosofie met actuele maatschappelijke vraagstukken rond bijvoorbeeld ontwikkelingshulp, welzijnswerk, gezondheidszorg en de milieuproblematiek. Begrippen als arbeid, schaarste, utopie, techniek of geweld, die een belangrijke rol spelen in het begrijpen en ervaren van actuele problemen, worden door Achterhuis aan een kritisch onderzoek onderworpen.

hansachterhuis@speakersacademy.eu